

Переконливою маніфестацією цих ідей є те, що розробники зовнішньополітичної стратегії КНР зі зростаючим переконанням асоціюють національні інтереси своєї країни як більш споріднені з великими державами, аніж із країнами, що розвиваються. Ця зміна також становить відчутне зрушення порівняно з 90-ми роками, коли чимало китайців усе ще бачили свою країну обділеною й пригнобленою глобалізацією, іншими великими державами та багатосторонніми форумами. Відбиваючи зазначену трансформацію, Голова КНР Ху Цзіньтао першого ж року перебування на цій посаді (2003) став першим китайським лідером, що відвідав саміт "великої вісімки".

Китайські дипломати і державно-політичні лідери говорять нині про "спільну глобальну відповідальність" і поліпшення співпраці між "великими державами" (включно з КНР), щоб подолати загрози глобальній безпеці. Таке мислення різко контрастує з вузьким попереднім китайським поглядом на національні інтереси й роль у світовому співтоваристві.

Нарешті, останнім важливим елементом нового китайського мислення є визнання (щоправда, зроблене з великою нехиттю) того, що світ на даний момент є монополіарним і що перевага США проіснує десятиліття. Хоча китайські лідери публічно трактують багатополіарність як провідну тенденцію сучасності (й засуджують американську монополіарність), пекінські аналітики водночас усвідомлюють, що їхня країна найближчим часом не зможе змінити глобальне домінування США.

Звичайно, КНР залишається невдоволеною окремими аспектами міжнародної системи, передусім такими, як зазначене домінування США і особливо статус Тайваню.

Білий Дім, зі свого боку, поступово усвідомлює цей факт (що засвідчив офіційний візит Голови Держради КНР Вень Цзябао до Вашингтона у грудні 2003, коли Президент США недвозначно висловився проти проголошення незалежності Тайванем) і починає формувати свої відносини з азійськими державами таким чином, щоб враховувати зростаючу регіональну роль Китаю.

Довгостроковим завданням усього міжнародного співтовариства є переконання в тому, що нова дипломатія Китаю невіддільна від регіональної стабільності й безпеки. Згідно з рішеннями XVI з'їзду Компартії Китаю (листопад 2002), наступні два десятиліття мають стати стратегічним проривом до побудови в країні "суспільства малого достатку" – сяокан. Відкритий розвиток країни для світового співтовариства, як і відкрите вироблення нею політики, що зробить останню мудрішою й далекогляднішою, безумовно, спричинять появу Китаю як впливової дипломатичної потуги.

1. Кулінич М., Матвійчик В. Ядерна програма КНР: "велика гра" чи реальна загроза? // Політика і час. – 2004. – № 5. 2. U.S. Arms Control and Disarmament Agency 1985 Annual Report. Message from the President of the United States, March 1986. – Washington, 1986. – P. 84. 3. Testimony of Robert J. Einhorn, Deputy Assistant Secretary of State for Nonproliferation before the Subcommittee on International Security, Proliferation, and Federal Services, Senate Committee on Governmental Affairs, April 10, 1997 // The Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of International Studies, Washington Intensive Nonproliferation Seminar, June 23 – July 4, 1997. – P. 2–3. 4. Phillip C. Saunders and Jing-Dong Yuan. China's Strategic Force Modernization: Issues and Implications for the United States // Proliferation Challenges and Nonproliferation Opportunities for New Administrations. Michael Barletta, ed. Occasional Paper № 4. – Monterey, 2000. – P. 40–41.

Надійшла до редколегії 22.11.04

В.В. Копійка, д-р іст. наук

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ЄВРАЗІЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості співробітництва в трикутнику Україна, Росія та ЄС у форматі концепції сусідства.

The article deals with the peculiarities of Ukraine-Russia-EU co-operation in the context of the neighbourhood strategy.

Становлення нових форматів відносин між Україною та ЄС в контексті розширення на схід неможливе без врахування специфіки та особливостей відносин України з Росією. Росія займала і продовжує займати важливе місце в українській зовнішній політиці. Коментуючи Послання ЄК до Європейського парламенту та Європейської Ради "Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин з новими східними та південними сусідами", колишній прем'єр-міністр України В.Янукович підкреслив відсутність альтернативи процесу загальноєвропейської інтеграції, який рано чи пізно має охопити всі країни Європи. Що стосується України, то вона "зробила свій європейський вибір і послідовно здійснює політичні та економічні реформи, аби згодом влитися до європейської спільноти на правах повноправного її члена" [1]. Характеризуючи співвідношення європейських пріоритетів української зовнішньої політики з відносинами з Росією, колишній міністр закордонних справ України Анатолій Зленко підкреслював, що "між цими двома процесами немає суперечності. Вони взаємно доповнюють і підсилюють один одного" [2]. Однак, на думку автора, така взаємна доповнюваність європейської орієнтації України можлива лише при існуванні відповідної межі, що має обмежувати максимальний рівень співробітництва з Росією, який би не вступав в суперечності із курсом на європейську інтеграцію.

Незважаючи на початкову вигідність проросійської орієнтації економіки України та її участь в різноманітних економічних об'єднаннях на пострадянському просторі, в першу чергу в Євразійському економічному співтоваристві та Єдиному економічному просторі (ЄЕП), європейський напрям розвитку української економіки має залишатися пріоритетним. Цей підхід є домінуючим як

серед українських науковців, так і серед частини політичної еліти України, яка розглядає підписані у вересні 2003 р. в Ялті угоди про ЄЕП як такі, що повинні обмежитися лише формуванням зони вільної торгівлі з Росією, Білоруссю та Казахстаном і в жодному разі – митним союзом [3]. Участь України в такого роду об'єднанні має підпорядковуватись виключно національним інтересам, що не може передбачати будь-якого поглибленого економічного співробітництва, тим більше на наднаціональному рівні, яке б не корегувалося із стратегічним курсом на європейську інтеграцію. Враховуючи, що сам факт участі в ЄЕП ще не є запереченням євроінтеграційних прагнень України, перший заступник міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції В.Чалий назвав чотири основні фактори, відповідно до яких можливий розвиток паралельного співробітництва: формування ЄЕП є комплементарним процесом до європейської інтеграції України; ЄЕП має бути лише інструментом для утворення рамочних умов розвитку регіонального економічного співробітництва; участь в ЄЕП лише в межах та формах, що не протидіють курсу України на європейську інтеграцію; максимальна межа участі України в ЄЕП є зона вільної торгівлі [4].

І навпаки, поглиблення співробітництва з ЄС в економічній сфері має створити сприятливі умови для реформування української економіки відповідно до стандартів ЄС, що в свою чергу неминуче приведе її на шлях інтенсивного розвитку. Як стверджував директор Національного інституту стратегічних досліджень А.Гальчинський, "поставлена мета інтеграції в Європейський Союз може стати вже сама по собі потужним стимулом консолідації влади, необхідних системних перетворень, інституційних реформ" [5]. Слід враховувати при цьому,

що фактор доступу до дешевої російської енергетичної сировини може відіграти не стільки позитивну роль, пом'якшивши негативні ефекти від переходу української економіки на інтенсивний шлях розвитку, скільки – негативну, загальмувавши впровадження сучасних енергозберігаючих технологій та зробивши такий перехід хоча й менш болючим і радикальним, але більш тривалим.

Поступова переорієнтація зовнішньоекономічних пріоритетів України свідчить про значне зниження в її товарообігу частки Росії та таких залежних від неї економічних об'єднань, як Євразійське економічне співтовариство. І хоча ЄврАзЕС є на сьогодні основним торговельним партнером України, частка якого в 2001 р. становила 43,7 % загального українського імпорту та 25,1 % українського експорту, частка Росії в товарообігу України поступово зменшувалася. Якщо в 1995 р. в імпорті України лише на частку Росії припадало 53,3 %, а в експорті – 43,4 %, то вже в 2001 р. ці показники становили 36,9 % та 22,6 % відповідно [6]. У 1999 р. обсяги російсько-української зовнішньої торгівлі впали на 17 % порівняно з показником 1998 р., перевищивши аналогічні показники з Білоруссю лише на 300 млн дол США. За період з 1996 по 1999 р. обсяги російсько-української торгівлі зменшилися майже на 50 % [7]. Слід враховувати при цьому, що політичні питання як можливі причини спаду торгівлі з Росією є відносно незначними. Вирішальну роль у зниженні показників торгівлі відіграють такі об'єктивні причини, як низька продуктивність праці, яка робить велику кількість товарів неконкурентоспроможними на будь-якому ринку, інколи, незважаючи навіть на встановлення преференційних режимів. Крім постійно зростаючої динаміки росту торговельно-економічного співробітництва з ЄС та його новими членами, яке вже сьогодні займає друге місце після співробітництва з СНД, слід враховувати також перспективність європейського напрямку розвитку українського експорту, оскільки саме торгівля з розширеним ЄС для України дає позитивне сальдо (2,5 млрд дол в 2002), тоді як з країнами ННД воно практично завжди негативне (2,4 млрд дол) [8].

Закладена в Концепції ЕС перспектива практичного співробітництва на основі поетапного підходу відкриває перед Україною можливість перейти на новий рівень інтеграції з ЄС, який, врешті, може відповідати зв'язкам, що склалися в межах Європейського економічного простору. Пропозиції співробітництва в таких сферах, як транспорт, енергетика, телекомунікації, науково-дослідна робота, інвестиційна політика, можуть стати практичними кроками на шляху до преференційних торговельних угод, відкриття ринків з утворенням Зони вільної торгівлі. Підтвердженням подібних можливостей служить запропонована Комісією перспектива доступу на внутрішній ринок ЄС та поширення на сусідні країни (у т. ч. Україну) свободи переміщення капіталів, товарів, послуг та робочої сили. І хоча нині складно проводити будь-які аналогії з історією утворення Європейської економічної зони, слід згадати, що однією з причин її формування було прагнення ЄС упередити чергове розширення за рахунок країн ЄАВТ. Однак саме під час переговорів щодо утворення ЄЕЗ була проведена адоптація з *acquis communautaire*, що створило сприятливі умови для вступу Австрії, Швеції та Фінляндії до ЄС.

Прагнення ЄС поряд з вирішенням економічних задач співробітництва з "сусідніми" країнами створити навколо своїх кордонів зону стабільності та безпеки також зберігає для України досить важливі практичні перспективи. Пропозиція ЄС інтенсифікувати взаємне співробітництво і допомогу в боротьбі з основними загрозами безпеки, такими як тероризм, транснаціональна злочинність, митні та фіскальні порушення, ядерна і комунікаційна безпека, охорона навколишнього середовища, крім звичайних в цих випадках позитивних моментів, дозволяє закріпити за Україною статус надійного транзитного шляху для енергоносіїв в Європу з Росії, Прикаспійських держав і, можливо, країн Близького Сходу (формування коридору TRACECA –

Європа – Кавказ – Азія). Сформована в Україні ще в радянський час газонафтова транспортна система дозволяє транзитне транспортування 170 млрд кубометрів газу та 65 млн тонн нафти в рік [9]. Сьогодні Україна є єдиним великим транзитером російського газу в Європу. Через її територію проходить 93,5 % російського газу, що експортується в Європу і від якого залежать всі країни ЦСЄ – кандидати на вступ до ЄС, а також Австрія, Греція, Італія, Німеччина та Франція [10]. Загалом через територію України транспортується 20 % природного газу та 16 % нафти, що споживається країнами ЄС [11].

Це особливо важливо в умовах, коли ЄС приділяє зростаючу увагу диверсифікації джерел і шляхів постачання таких енергоносіїв, як газ і нафта, що відбувається на фоні динамічного збільшення їх споживання сьогодні і ще більшого зростання їх частки в загальному енергоспоживанні в перспективі. До 2010 р. європейський ринок очікує збільшення імпорту природного газу до 270 млрд м³ порівняно зі 140 млрд м³ в 1995 р., що означає дедалі більш зростаючу залежність Європи від імпорту газу з неєвропейських країн [12]. При цьому Росія може збільшити експорт свого газу до 160 млрд м³ [13]. Підтвердженням таких перспектив свідчить віднесення до числа пріоритетних проектів будівництво нових газових мереж: Прикаспійські країни – Близький Схід – ЄС; Велика Британія – Нідерланди – Німеччина – Росія, а також підвищення пропускної спроможності газових мереж з джерел Росії до ЄС через Білорусь і Польщу. У листопаді 1999 р. було завершено будівництво нового трубопроводу "Ямал-1", що з'єднав Білорусь (Мінськ – Несвіж) з Польщею (Кондраткі – Влоцлавек). Протягом трьох років планується збільшити його потужність з нинішніх 10 млрд м³ до 28, а пізніше і до 58 млрд м³. Наступним кроком у процесі обходу України стане трубопровід "Ямал-2", що сполучатиме Кондраткі (Польща) з Велке Капу сани (Словаччина) і там з'єднається з основною трасою трубопроводу "Дружба". Досить відмітити, що газ відіграє домінуючу роль у розвитку української економіки, доходи від його транзиту становлять майже 10 % загальних доходів від експорту [14]. Враховуючи, що більшість газових проектів ЄС не торкаються безпосередньо інтересів України, призводячи тим самим до негативних наслідків для української економіки за рахунок зменшення обсягів транзиту російського газу та перерозподілу його експортних потоків на нові газопроводи, надійність транзиту через територію України та розширення співробітництва з ЄС у цій сфері набуває сьогодні особливої актуальності.

У цьому контексті, хоча поставлені в Комунікації цілі і мають досить довгостроковий характер, однак вже саме їх декларування ставить відносини Україна – ЄС на більш високий рівень порівняно з принципами і положеннями УПС. Цей погляд поділяє і більша частина українських політиків [15]. Підписаний у березні 2003 р. в Брюсселі між Україною та ЄС двосторонній Протокол про взаємний доступ на ринки товарів і послуг у межах вступу України до ВТО не лише значно наближує просування України в цьому напрямі, але й сприяє значному поглибленню співробітництва з ЄС. Як відомо, участь України у ВТО є однією з важливих умов створення Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Затвердження стратегії "сусідства" на квітневому саміті ЄС в Афінах неминує ставити питання про повний перегляд або доповнення положень діючої з Україною УПС з урахуванням необхідної їх заміни як мінімум на положення про автономне преференційне співробітництво. Під час свого візиту в Україну 11–12 вересня 2003 р. комісар ЄК з питань розширення запропонував розробити конкретні кроки щодо формування особливих відносин на шляху інтеграції України до єдиного ринку ЄС, особливо в таких сферах, як охорона навколишнього середовища, наукові дослідження, розробка транс'європейських транспортних, енергетичних і теле-

комунікаційних мереж. З цією метою пропонувалося спільно затвердити до весни 2004 р. План дій з чітким визначенням спільних цілей і терміну їх виконання [16].

У цих умовах особливого значення набуває вироблення Україною життєздатної стратегії європейської інтеграції, в межах якої комплексно визначалися не тільки ті чи інші ініціативи, проголошувалися цілі та пріоритети, але й чітко визначалися шляхи, засоби та ресурси їх реалізації як на інституційному рівні, так і на основі двосторонніх зв'язків у тому числі з Росією та іншими країнами СНД. "З цієї точки зору, – як стверджують дослідники Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин, – Україна не має загальнонаціональної, всеохоплюючої стратегії щодо вирішення комплексних завдань європейської інтеграції" [17]. Це впливає як на координацію та ефективність діяльності державних інституцій, формальних груп і комісій, так і на визначення місця в шкалі пріоритетів та якісного рівня співробітництва з країнами СНД та участі України в різноманітних економічних об'єднаннях на терені колишнього СРСР. Основу такої стратегії має становити виважений баланс між конкретно-практичними інтересами та довгостроковими зовнішньоекономічними та політичними євроінтеграційними орієнтирами [18].

У стратегічному плані запропонований ЄС "статус сусідства" свідчить про якісну еволюцію, що відбулась у відносинах з країнами європейського пострадянського простору. На зміну периферійному характеру, властивому відносинам ЄС з цими країнами в 90-х роках порівняно з країнами ЦСЄ, ЄС пропонує стратегію, яка практично дублює основні положення Європейських угод, за винятком права членства. Такі зміни стали результатом останнього розширення ЄС, завдяки якому завершився процес визначення міжнародно-регіональної ідентичності країн ЦСЄ та безпосереднього наближення комунітарних цінностей до кордонів європейських країн СНД. Це має важливе значення порівняно з 90-ми роками, коли в своєму прагненні до нової міжнародної ідентичності європейські країни СНД нагтовхувались на своєрідну лімітрофну зону, яку представляв досить слабкий на той час в міжнародно-політичному плані регіон ЦСЄ. На західних кордонах республік колишнього Радянського Союзу знаходилися країни, що самі опинилися на досить складному перехідному етапі з низьким абсорбуючим потенціалом. Такі колишні соціалістичні країни, як Польща, Словаччина, Угорщина та Румунія, що мають спільні кордони з СНД, скоріше самі були на той час об'єктом європейської політики, а ніж мали якийсь вплив на пострадянський простір. Із завершенням розширення ЄС на схід виникає важливий об'єктивний фактор, що дозволяє говорити про кардинальні зрушення в міжнародно-політичній ідентичності європейських країн СНД.

Навіть не маючи чітких перспектив щодо членства в ЄС, курс України на європейську інтеграцію в поєднанні із запропонованим у комунікації ЄК рівнем сусідського співробітництва розкриває шлях до проведення радикальних реформ з метою досягнення європейських та євроатлантичних стандартів. Поступово наближаючись до стандартів ЄС, Україна тим самим інвестує власну модернізацію, створюючи сприятливі умови для іноземних інвестицій і новітніх технологій, подолання технічної відсталості, підвищення конкурентної спроможності вітчизняного товаровиробника та виходу на світові ринки. Просуванню України в цьому напрямку має бути підпорядковане і активне співробітництво з Росією. Участь України в спільних економічних об'єднаннях з Росією має бути своєрідними тактичними кроками на шляху її євроінтеграції. Враховуючи існування спільних інтересів і близькість позицій по значній кількості питань, активізація українсько-російських відносин і розвиток нових форм співробітництва на рівні, що не вимагає особливого ін-

ституціонального закріплення, має не лише прискорити просування України на шляху євроінтеграції, але й зробити процес модернізації менш болісним.

Незважаючи на відносно негативні в короткостроковій перспективі для України політичні та економічні наслідки розширення ЄС, що виражаються в загостренні проблем геополітичного вибору України, в тимчасовому гальмуванні динаміки торговельно-економічних відносин з країнами ЦСЄ, в ускладненні режиму вільного пересування товарів, послуг і громадян на територію нових членів ЄС, в далекосяжній перспективі цей процес відіграє для України позитивну роль. Наближення ЄС до кордонів України не тільки не передбачає встановлення відповідної межі з країнами, що не ввійшли до складу ЄС, але згідно зі стратегією "Ширшої Європи" має усунути різницю між членами чи визнаними кандидатами та сусідніми країнами, що не отримали цього статусу та, як стверджує політичний радник Президента ЄК Сандро Гоці, "наблизити нових сусідів до ЄС настільки, наскільки це можливо без членства на нинішньому етапі і наповнити змістом політичну мету "розділити все, крім інституцій" [19]. На самітї Україна – ЄС, що проходив 7 жовтня 2003 р. в Ялті, Україні першій було запропоновано розробити до весни 2004 р. спільний План дій у контексті стратегії "Ширшої Європи". Більше того, вперше керівництво ЄС, говорячи про відкриття перспектив співробітництва в усіх сферах, відмітило необхідність "поступової інтеграції соціальних та економічних структур між розширеним ЄС та Україною" [20].

Стратегія передбачає встановлення з сусідніми країнами такого рівня відносин, який був би більший, ніж просто партнерство і відрізнявся від статусу членства лише відсутністю спільних комунітарних інституцій. Мета даної європейської регіональної стратегії ставить далекосяжні завдання, що передбачають на противагу сьогоденній, фактично монополарній системі міжнародних відносин формування ефективного пан'європейського об'єднання. Основою такого об'єднання має стати відкритий інтегрований ринок на пан'європейському рівні з чітко визначеною політичною, регулятивною і торговельною структурою, де країни ЄС грали б роль відповідного мобілізуючого центру, зв'язаного з сусідніми країнами системою пільгових відносин у певних диференційованих рамках, більш глибокою економічною інтеграцією, політичними та культурними відносинами, ширшою транскордонною співпрацею, що в цілому дозволило б створити зону добробуту та спільних цінностей.

Враховуючи згадане вище, пряме сусідство з ЄС ставить на порядок денний необхідність перегляду та підвищення рівня діючої договірної-правової бази відносин України – ЄС, що існує сьогодні на основі УПС, відкриває перспективи для підвищення ролі України у формуванні системи регіональної стабільності та посилення режиму безпеки спільних з Україною кордонів, сприяє зростанню геополітичної ролі України у сфері спільної зовнішньої та оборонної політики ЄС. Після розширення ЄС став найвагомішим ринком для експорту українських товарів, які зі вступом України до СОТ отримають додаткові можливості збільшення та розширення спектра українського експорту. З наближенням кордонів ЄС Україна може розраховувати на додаткову цільову технічну допомогу в таких сферах, як охорона довкілля, транспорт та енергетика, що сприятиме поступовій інтеграції українських енергетичних, транспортних і телекомунікаційних мереж в європейські інфраструктури. У цілому досягнення стало економічного розвитку, політична стабільність і демократизація українського суспільства мають стати тими об'єктивними чинниками, що гарантуватимуть у майбутньому поступову еволюцію партнерських відносин України з ЄС у рівноправні відносини між партнерами по ЄС.

Розширення ЄС на схід не тільки поставило питання визначення географічних меж інтегрованої Європи, але й формування нової європейської регіональної стратегії

відносин з країнами, що стали його новими сусідами на півдні і на сході. Приєднання до ЄС країн балканського регіону та проведення на тривалий час адаптаційних реформ викликає необхідність пошуку якісно нових форматів взаємовідносин між ЄС та новими країнами-сусідами, особливо на сході. З боку ЄС передбачається прогресивне відкриття нових можливостей близького партнерства та максимальне стимулювання всіх факторів зближення, в тому числі поширення на них принципів спільного ринку у певних диференційованих рамках, з метою створення відкритого інтегрованого ринку на пан'європейському рівні. У свою чергу, нова європейська регіональна стратегія змушує нові країни-сусіди також переглянути свої національні зовнішньополітичні стратегії з урахуванням змін, що відбулися в регіоні, та нових перспектив взаємовідносин з ЄС. Незважаючи на досить чітке визначення сьогодні майбутніх кордонів інтегрованої Європи, нова євроінтеграційна стратегія передбачає збереження відкритого характеру ЄС, остаточно не виключаючи можливість приєднання до спільноти країн, що сьогодні не зазначені в списку кандидатів, але з часом можуть ними стати.

Політика Росії в цьому контексті характеризується прагненням закріпити своє лідерство на пострадянському просторі, підтримуючи традиційні зв'язки, що склалися на терені колишнього СРСР, стимулюючи формування на його основі нових економічних і політичних об'єднань на зразок ЄврАзЕС та ЄП у складі країн, що сьогодні залишилися поза євроінтеграційними процесами. Російська зовнішня політика одночасно зосереджується на визначенні нових параметрів співробітництва з ЄС. Позитивний досвід європейської інтеграції сприймається як своєрідний приклад, який стимулює пошук нових, більш вдалих форм відновлення економічних і політичних зв'язків на терені колишнього СРСР. Саме тому російська дипломатія розглядає розширення ЄС на схід як неминучий процес, зосереджуючи основну увагу на його наслідках як для Росії, так і для Європи взагалі.

Визначаючи необхідність становлення багатополосного світового порядку та ведення активної "багато векторної" політики (формування "стратегічних осей" в Євразії), за якою часто стоїть прагнення знайти своєрідну протизагуг процесу посилення Заходу, російська дипломатія все частіше висловлюється за розвиток стратегічного партнерства у відносинах з ЄС. Паралельно з пропозиціями проведення спеціалізованих консультацій щодо наслідків розширення ЄС для Росії висловлюється готовність шукати рішення проблеми розширення також у форматах загальноєвропейського співробітництва. На даний момент ідеться про такі програми співробітництва, як "Північний вимір", енергодіалог Росія – ЄС, концепція загального європейського економічного простору та розширене використання євро в загальногосподарських зв'язках. Мета подібних програм передбачає як формування субрегіонального напрямку інтеграції в Північній Європі за участю третіх країн, становлення загальноєвропейської довготривалої системи енергетичної безпеки, розрахованої як на країни ЄС, країни-кандидати, так і саму Росію, яка має отримати компенсацію зростаючого експорту енергоносіїв зустрічним імпортом західноєвропейських інвестицій, обладнання та технологій у російській ТЕК, так і можливості формування зони вільної торгівлі як стратегічної мети співробітництва ЄС та Росії і, одночасно, простого та вигідного способу приведення її зовнішньої торговельної політики у відповідність до стандартів ВТО.

Враховуючи надто велику залежність ЄС в постачанні енергоносіїв, а також перспективи її ще більшого зростання після вступу країн ЦСЄ, можна прогнозувати прогресивне зростання в найближче десятиріччя взаємозалежності ЄС та Росії також у питаннях енергопостачання. Більшу частину постійно зростаючих потреб в енергоносіях країни ЄС будуть як і раніше задовольняти як за раху-

нок вже існуючої енергетичної інфраструктури, орієнтованої на Росію, так і за рахунок будівництва нових мереж і підвищення ролі нових транзитерів російських енергоносіїв до ЄС. Зі свого боку, Росії найближчим часом також не вдасться позбутися односторонньої експортної залежності від європейського споживчого ринку. Одночасно, керуючись пріоритетним значенням питань національної безпеки і незважаючи на відсутність достатніх фінансових можливостей, ЄС буде продовжувати дотримуватися принципу диверсифікації джерел постачання енергоносіїв, тоді як Росія – ринків їх збуту.

На інтереси Росії, у зв'язку з процесом розширення ЄС, впливають фактори політичного характеру. Розпад Радянського Союзу та закінчення "холодної війни" не тільки усунуло розподіл Європи на західну та східну частини, сприявши тим самим розвитку дійсно загальноєвропейських процесів, але й поставило Росію перед пошуком власної стратегічної та зовнішньополітичної ідентичності, переглядом статусу наддержави та визначенням свого місця в сучасній системі міжнародних відносин. Ці проблеми набули більш гострого характеру на фоні нових викликів розширення ЄС та переходу євроінтеграційних процесів на якісно новий етап політичного та воєнно-політичного співробітництва. Частково ці задачі мала вирішити Середньострокова стратегія Росії, яка визначила євроазіатський статус країни та необхідність будівництва відносин між ЄС та Росією на договірних засадах.

Проведений аналіз розвитку відносин між ЄС і Російською Федерацією свідчить про суттєву еволюцію в підходах щодо взаємного співробітництва, що відбулася на фоні процесу розширення та внутрішніх трансформацій в ЄС в другій половині 90-х рр. У Спільній стратегії ЄС щодо Росії знайшли своє відображення такі важливі комунітарні досягнення, як перехід до валютного та економічного союзу та практичної стадії нового розширення ЄС. Середньострокова стратегія Росії, у свою чергу, також свідчить про суттєві зміни в російській європейській політиці, яка традиційно орієнтувалася на двосторонній діалог з країнами Західної Європи, недооцінюючи роль ЄС як самостійного суб'єкта міжнародних відносин. Співробітництво з ЄС проголошується пріоритетним напрямом російської зовнішньої політики. Акцент робиться як на розвитку політичного діалогу з врахуванням зростаючого політичного потенціалу ЄС в світі, так і на економічному співробітництві, яке сприятиме процесу внутрішніх реформ у Росії та залученню додаткових ресурсів для розв'язання соціально-економічних проблем.

У цьому контексті ідея єдиного європейського економічного простору за участю Росії може стати, з погляду російських політиків, оптимальною формою розвитку співробітництва, яка дозволила б досягти більшої інтегрованості країни з ЄС, враховуючи при цьому особливості її географічного становища, характер господарських зв'язків, незалежність зовнішньополітичних позицій і діяльності в міжнародних. І хоча ставлення російських фахівців до цієї ідеї більш менш зрозуміле, узгоджений реальний механізм її практичної реалізації та напрями подальшого поглиблення співробітництва ще не визначені. Якщо в економічних питаннях ЄС для Росії є основним торговельним партнером, то Росія для ЄС є сьогодні лише важливим постачальником енергоресурсів. Реалізація потенціалу в інших галузях економіки викликає поки що великі складнощі, про що свідчить досить вузьке коло питань, що лежить на порядку денному взаємовідносин ЄС – Росія. Одним із засобів подолання існуючої асиметрії співробітництва вбачається інтенсифікація заходів щодо більш широкого інтегрування Росії до європейського господарства та формування в країні умов господарювання відповідно до світових. Одночасно використання російського енергетичного потенціалу зумовлює не лише можливість задовольнити зростаючі потреби Європи в енергоносіях, але й прагнення сприяти прискоренню економічного зростання країн-кандидатів на вступ до ЄС та заощадженню коштів, що

мають бути витрачені на вирівнювання їх економічного розвитку. Взаємовідносини ЄС з Росією будуються не стільки на принципах сусідства, скільки на основі ідеї включення Росії в загальноєвропейський економічний і соціальний простір. Між ЄС та Росією фактично існує консенсус щодо поглибленого "стратегічного партнерства" та формування "Спільного європейського економічного простору", що передбачає сприяння вступу Росії до СОТ, секторальний рух до вільної торгівлі, співпрацю в галузі енергетики та захисту довкілля, діалог щодо проблем безпеки.

Характерною рисою політики ЄС є прагнення виробити універсальну стратегію відносин, яка б у нових умовах визначала його політику щодо третіх країн, які мають спільний кордон та тісні економічні стосунки з ЄС. І хоча після розширення, ЄС матиме на східних кордонах лише країни, що свого часу входили до складу колишнього Радянського Союзу, останні значно різняться за своїм економічним потенціалом, рівнем демократизації суспільства, зовнішньополітичними пріоритетами. Особливе місце в цьому контексті займає Україна, яка вимагає враховувати таку диференціацію при формуванні комунітарної стратегії. Приклад взаємовідносин ЄС – Україна в цьому контексті є досить виразним, оскільки за наявності спільних цілей і задач демонструє принципові розбіжності щодо шляхів їх досягнення. Обидві сторони зацікавлені в розширенні на територію України зони стабільності та безпеки, що зумовлено зростанням рівня благоустрою населення, проведенням демократичних реформ у суспільстві. Україна безпосередньо пов'язує цей рух з майбутнім входженням до ЄС, тоді як останній вважає дані реформи лише передумовою можливого членства, перспективи якого для України сьогодні не визначено. Частково така позиція ЄС пояснюється відсутністю достатньо чіткої та узгодженої концепції європейського інтеграційного процесу, загального бачення майбутнього європейської інтеграції.

У запропонованій Комісією стратегії "сусідства" знайшов своє відображення вже перевірений на країнах ЦСЄ принцип "самодиференціації". Запропонований у Гельсінкі принцип "реґати" фактично перекладає відповідальність за успіхи в реформах на самих країн-кандидатів, що і визначало швидкість їх просування до ЄС. Цей підхід забезпечує максимально гнучку та диференційовану форму співробітництва, що на практиці визначає швидкість просування кожної країни – кандидата до ЄС. Для України, яка висловлює готовність інтегруватися до ЄС, такий підхід, за сприятливих внутрішніх (внутрішні економічні та

політичні реформи) та зовнішніх факторів (успішні реформи в самому ЄС, які збережуть сприятливі передумови для наступного розширення), може слугувати інструментом вироблення української методології наближення до ЄС та дозволити на практиці продемонструвати свої досягнення на шляху євроінтеграції.

У зв'язку з вищезгаданим, практичні інтереси України в запропонованій ЄС політиці "сусідства" можуть бути зосереджені на реалізації конкретних проектів у досить вузьких напрямках співробітництва і, одночасно, підвищенні формату цього співробітництва на якісно новий рівень. Хоча "статус сусідства" і не передбачає сьогодні реальних перспектив членства для України, він все ж відкриває більш широкі можливості для взаємного співробітництва. Насамперед це стосується положень першої частини Комунікації, що розглядає можливість утворення Зони вільної торгівлі між ЄС та Україною та розширення на неї відповідних положень про вільне пересування капіталів, товарів, послуг і робочої сили. Незважаючи на дещо теоретичний сьогодні характер більшої частини положень спільного ринку ЄС – Україна, які стосуються, в першу чергу, вільного пересування робочої сили, капіталу та послуг, визначення цих задач як першочергових може стати важливим кроком на шляху зближення України з ЄС.

1. Урядовий кур'єр. – 2003. – 19 берез. 2. Зленко А.М. Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму // Виступи, промови, інтерв'ю та статті Міністра закордонних справ України А.М.Зленка. – К. 2001. – С. 23.
3. Украинская Инвестиционная Газета. – 2003. – 23 сент. – С. 2. 4. Зеркало недели. – 2003. – 27 сент. 5. Гальчинський А.С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. – К. 2002. – С. 141. 6. Зеркало недели. – 2002. – 27 апр. – 11 мая. 7. Бюллетень иностранной коммерческой информации. – 2000. – 29 февр. – С. 3. 8. Зеркало недели. – 2003. – 27 сент. 9. Европейский Союз и европейские страны СНГ. – М., 2002. – С. 164. 10. "Газовий трикутник" – Україна-Росія. (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2002. – №3. – С. 7. 11. Beyond EU Enlargement. The Agenda of Direct Neighbourhood for Easter Europe. Iris Kempe (ed.). – Guttersloh. 2001. – Vol. 1. – P. 82. 12. Assessment of Internal and External Gas Supply Options for the EU? Observatoire Méditerranéen de l'Energie. – 2001. – Juillet. – P. 12. 13. Эксперт. – 2000. – № 11. – С. 28. 14. Хоффманн Л., Мьоллерс Ф. Україна на шляху до Європи. – К., 2001. – С. 171. 15. Зеркало недели. – 2003. – 22 мар. 16. Євробюлетень. Інформаційний бюлетень Представництва Європейської Комісії в Україні. – 2003. – Вересень. – С. 2. 17. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку: Монографія Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин. – К., 1999. – С. 66. 18. Черкаський І.Б. Фінансове співробітництво України з Європейським Союзом. – К., 2001. – С. 76–77. 19. Євробюлетень. Інформаційний бюлетень Представництва Європейської Комісії в Україні. – 2003. – Вересень. – С. 11. 20. Зеркало недели. – 2003. – 11 окт.

Надійшла до редколегії 23.11.04

І.Д. Дудко, канд. іст. наук

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕЗИДЕНТА США У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗА ПОСТБІПОЛЯРНІ ЧАСИ: ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Визначено ступінь відповідності сучасних повноважень американського президента у сфері зовнішньої політики Конституції США, а також демократичним засадам функціонування американського суспільства та моральним нормам сучасних міжнародних відносин.

The aim of the article is to define to what extent the contemporary powers of American president in the sphere of foreign policy could coincide the Constitution of the USA as well as democratic foundations of American society and the present international relations moral norms.

З погляду багатьох сучасних аналітиків провідна роль у системі формування й реалізації американської зовнішньої політики традиційно належала і продовжує належати президенту країни. Значною мірою це визначається конституційними нормами, що зумовили закріплення за президентом цілої низки фундаментальних повноважень, пов'язаних із реалізацією наданих йому функцій як глави держави, головного дипломата, головного законодавця, глави виконавчої влади і головнокомандуючого збройними силами США. Сукупність цих повноважень стала реальною засадою впливів прези-

дента на систему зовнішньої політики, хоча ступінь дієвості цих впливів на різних етапах історичного розвитку американського суспільства зумовлювався багатьма чинниками, зокрема, особливостями реалізації внутрішнього політичного процесу країни, спрямуванням внутрішніх і зовнішніх інтересів США, роллю країни в системі міжнародних відносин тощо. Так, чинник однополярності світу за постбіполярні часи із специфікою підходів урядів США щодо визначення глобально орієнтованих національних інтересів країни зумовив й специфічні тенденції реалізації президентами їхніх повноважень, а це,